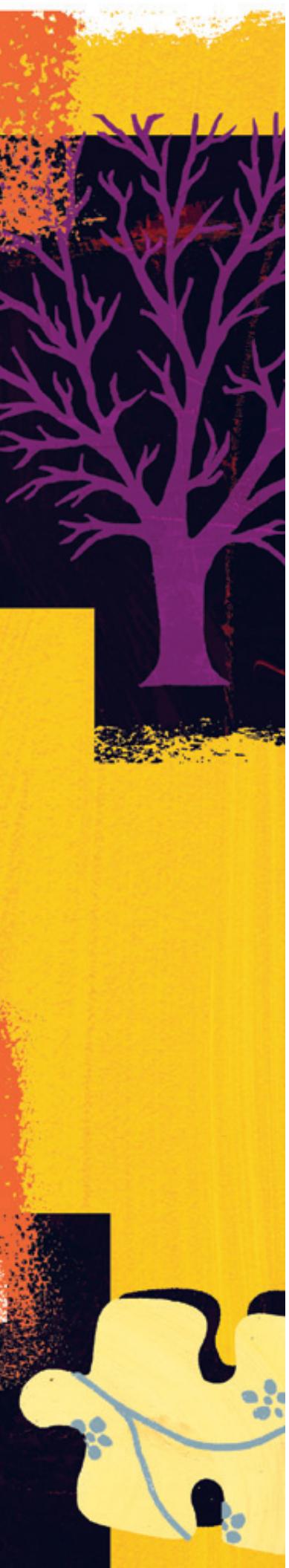


Geahččodieðáhus 2012

## HELSETILSYNET

Geahčču mánáidsuodjalus-, sosial- ja dearvvašvuodabálvalusaid hárrai





## Sisdoallu

Stáhtalaš geahčču – dehálaš oassi buresbirgenstáhtas .....	3
Dikšu geahnohis vuorrasit pasieanttaide geat leat čoarbbealdávtti doadján.....	5-6
Vajálduhttá go suohkan mánáid ja nuoraid go deaivvada bearrašiiquin geain leat ekonomalaš váttisuodat? .....	7-8
Bággejuvvon dearvvašvuodaveahkki buhcciidruovttuin .....	9
«Boahtte mánná» – movt hoavda sáhttá rievadat dili! .....	11-12

Almmuhan: Stáhta dearvvašvuodageahčču.

Govat: Trude Tjensvold Illustratørene

Sámegillii jorgalan: Berit Margrethe Oskal

Geahččodiedáhusat interneahdas: [www.helsetilsynet.no/tilsynsmelding](http://www.helsetilsynet.no/tilsynsmelding).

## Stáhtalaš geahčču - **dehálaš oassi** buresbirgenstáhtas

Namma Stáhta dearvvašvuodageahčču ii govčča dan viiddis doaimma maid mii jođihit ja ovttastahttit. Nu go dát jahkásash geahčcodiedáhus čájeha, de leat mis viiddis doaimmat ii dušše dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusain, muhto maiddái mánáidsuodjalus- bálvalusas ja sosiálabálvalusas.

Mii leat čádahan geahčcodaimmaid sosiálabálvalusain 10 lagi dán lagi. Mis lea leamaš bajimus fágalaš geahčču mánáidsuodjalusbálvalusain 2009 rájes. Manjemus lagiid leat mii maiddái ožzon viiddiduvvon doaimmaid dearvvašvuodabálvalusa geahčuin. Ovdamearkan sáhttit namuhit medisiinnalaš ja dearvvašvuodafágalaš dutkama geahču ja eambbo aktiivvalaš rolla duodalaš dáhpáhusaid iskkademiin spesialistade arvvašvuodabálvalusas. Dát lea min mielas leamaš rievtes ovdaapmi danne go mii oaidnit dađistaga stuorát dárbbu dasa ahte iešgudetge bálvalusfállit ovttasbarget vai buresbirgenstáhta bálvalusideálat sáhttet duohtan dahkkot. Stuora oassi dan váilevuodain maid gávdnat, gullet daid iešgudetge bálvalusfálliid rádjedoaimmaide. Nanu geahčču berre ge nagodit oaidnit bálvalusaid oktilis proseassan, ii ge dušše ovttaskas bálvalussan. Dat oktilis proseassat, dahje váilevaš dakkárat, leat ge dat maid bálvalusvuostáiváldit oidnet.

Min geahčcovuogádagas leat mielde Stáhta dearvvašvuodageahčču ja fylkkamánneámmáhat. Fylkkamánneámmáha geahčcováldi lea vel viidat go min. Dat čádahit eanas olgguldas geahčuid min surgiin, ja seammás čádahit geahčuid stuora osiid buresbirgenstáhta eará doaimmaid geahčuin, nu go oahpahussuorggi ja eará suohkanlaš doaimmaid dáfus.

Stáhtalaš geahčču mearkkaša ahte mii gozihit ahte sii geat lágaid bokte leat ožzon bargun čádahit doaimmaid, čádahit daid nu go lea mearriduvvon. Geahčču galgá maiddái čuovvolit



vejolaš láhkagáibádusrihkkumiid govtolaš vugiin. Dát eaktuda golbma vuoddoipmárdusa. Vuosttažettiin ferte leat boahítan gáibádus lága vuodul dahje lága vehkiin maid bálvalusfállit ipmirdit. Dasto ferte geahčču čádahit árvvoštallamiid bálvalusdiliid duohtaa iskkademiid vuodul. Dát gáibida stuora sektorfágalaš ipmárdusa. Ja dasto fertejít buot bealit ipmirdit ahte lea bálvalusfálli (suohkan, dearvvašvuodadoaimmahat jna.) mas lea ovddasvástádus njulget bálvalusa dakko gokko leat gávnahnahuvvon váilevuodat. Geahčču galgá bealistis sihkkarastit ahte dát dahkojuvvo. Oppalohkái lea mis dat ipmárdus ahte jus leat gávnahnahuvvon váilevuodat, de njulgejuvvojít dat oalle jođánit manjel čádahuvvon geahču.

Go geahčču deattuha duohtaa gávdno- siid bálvalusfálaldagaid iskkademiin, de oaivvildit mii ahte geahčcodaoibma dábuha vásáhusaid maid sáhttá geavahit oahpahusas, sihke geavahed- djiid dásis ja mearrádusdahkkiid gaskkas. Juste dát geahčcovásáhusaid manjítiggegeavaheapmi lea ge beare unnán min mielas. 2011:s ja 2012:s lei olgoriikkalaš áššedovdijoavku mii árvvoštalai min doaimma. Sii gávnahnahedje ahte Stáhta dearvvašvuodageahčču eanas muddui

jođihuvvui nu go sáhttá vuordit otnáš stáhtalaš geahčcoorgánas. Muhto sii gávnahnahedje maiddái ahte mis livčii buoridanmunni diehtojuohkima dáfus iežamet barggu birra. Go mii dál bargat ođđa strategijaplánain ja heivehit iežamet siskkáldas organiserema, de lea mihttun earret eará ahte olahit buoret beavttu dain resurssain mat mis leat geahču várás.

Geahčču hástala buresbirgenstáhta fápmostruktuvrraid. Geahčču galgá gávnahnahit sávakeahtes diliid gos bálvalusoázžut leat fámohuvvan. Goappašt lahkonalnuogit sáhttet bohciidahttit digaštallama, sihke ovttaskas áššiid vuodul ja bajitdási perspektiivva vuodul. Leat dávja iešgudetlágan oainnut min árvvoštallamiid ja mearrádusaid hárrái. Dan ferte geahčču gierdat. Muhto jus servodagas galgá leat luohttámuš midjiide, de fertet mii nagodit ákkastallat iežamet oaiviliid. Dát geahčcodiedáhus lea gaskaoapmi min árvvoštallamiid čalmmustahttimis. Návddaš lohkama!

*Jan Fredrik Andresen*



## Dikšu **geahnohis vuorrasit** pasieanttaide geat leat čoarbbealdávtti doadján

Olu buohcciviesuin ii leat doar-vái viiddis lahkoneapmi go guoská geahnohis vuorrasiid doddjon čoarbbealdávtti divšodeapmái.

Geahnohis vuorrasit pasieanttat dárbašit viidát lahkoneami go nuorat ja dearvašet pasieanttat. Ferte fokuse-ret pasieantta oppalaš



"Geahnohis vuorrasat" leat vuoras olbmot badjel 80 lagi geain leat dearvašvuodávttut mat dahket sin erenoamáš hearkin ja mii dagaha ahete fertleat erenoamáš fuolalaš go sii galget vuostávildit dearvašvuodaveahki.

dearvašvuodádillái, ii ge duše dihto sivvii dahje ovttaskas orgánavuogá-dahkii.

Oassin Stáhta dearvašvuodageahču vuorrasit olbmuid bálvalusaid vuoru-heamis čádahuvvui 2011:s riikkaviidosaš geahčeu divšuin geahnohis vuorrasiid pasieanttaid dáfus geat leat doadján čoarbbealdávtti. Čádahuvvojedje 23 geahču 14 dearvašvuodadoaimmahagas, ja čujuhuvvojedje láhkarihkumati 19 geahčus. Guđege geahču rapporta gávnat dáppe: [www.helsetilsynet.no](http://www.helsetilsynet.no).

Dáktedoadjin vuorasolbmuid gaskka lea stuora dearvašvuodáttisvuhta. Jahkásac̊at leat Norggas sullii 9000 čoarbbealdáktedoadjima. Dákkár doddjomiin leat duođalaš váikkuhusat nu go bákčasat ja unohastimat, muhto maiddái hedjonan doaibma, oaniduv-von eallinhaki, lassi dárbu veahkkái ja lassi dárbu ásahusfuolahussii.

Ulbmil geahčuin lei iskat muhtun surggiid gos diehit ahete meaddimiin sáhttet leat duođalaš váikkuhusat pasieanttaide:

- vuordináigi sisacáliheamis čuohpadeapmái
- dálkkasgeavaheapmi
- delir-dikšu (fáhkka seahkáneapmi)
- biebmodoallostáhtusa kárten ja čuovvoleapmi

### Vuordináigi sisacáliheamis čuohpaeapmái

Eastadan dihte váttisvuodáid ja bákčasiid ja unnidan dihte eambbo seangajánddur-vára ja lassi jápmín-vára, de lea dehálaš ahete manná nu oanehis áigi go vejolaš dassážii go pasieanttat geain lea čoarbbealdákti doddjon, bohtet čuohpaeapmái. Earret moadde spiekastaga, de čájehii geahčeu ahete pasieanttat čuohpahuvvojedje govtolaš áiggi sisa.

### Dálkkasgeavaheapmi

Olu dálkasiid geavaheapmi mielddis-buktá heittot dahje várálaš dálkkaskombinašuvdna-vára. Geahnohis vuorrasat geat čálihuvvojot buohccivissui čoarbbealdáktedoddjomiin geavahit dávjá olu dálkasiid. Ovdal čuohpaeami ferte buohcciviessu fuolahit ahete boahtá čielgasit ovdan makkár dálkasiid pasieantta oažju. Olggoscáliheami oktavuodas ferte buohcciviessu gaskkustit dieđuid pasieantta oppalaš dálkkasgeavaheami birra pasientii alcces, fástadoaktárii ja vejolačcat oapmahaččaide ja ruovttubuohccidivšáriidda. Garvin dihte duođalaš váikkuhusaid, de lea erenoamáš dehálaš ahete boahtte lađas oažju dieđu jus lea dárbi reguleret dahje unnidit dálkkasgeavaheami.

Bealis geahčuin gávnahuvvojedje váilevašvuodat journálas daid dálkasiid dárkkisteamis, árvvoštallamis ja evalueremis maid pasieanta geavahii. Dábálačcat ledje váilevaš dieđut das man guhká galgá varranjárbu-dahttindálkasiid geavahit. Dát sáhttá mielddisbuktit duođalaš váikkuhusaid pasientii. Ledje maid ovdamearkkat das ahete journáladieđut dálkkasgeavaheami árvvoštallama ja rievdađeami

Geahču čádahuvvui journálaid guorahallama bokte. Dáinna iskkadanmetodain lea vejolaš gávnahuhit váilevaš dokumentašuvnna čielgadeami ja divšu dáfus. Go dokumentašuvdna váile dahje ii leat dievaslaš, de sáhttá dat mearkkašit ahete lea heittot journáladeavdingáibádus lea rihkkojuvvon, geatnegahttojuvvoyedje dearvašvuodadoaimmahagat guorahallat ahete čuovv go sin doaibma láhkagáibádusaid, analyseret manne jus ii daga, ja čilget movt sii áigot njulget diliid ruovttoluottadieđus fylkkamánnáí.

birra eai lean váldon mielde olggosčálihannotáhtii. Váilevaš journáladeavdin dálkkasgeavaheami birra lea vuorjavaš go lea sáhka dálkkasdivššodeamis geahnohis vuoras pasieanttaid dáfus geat leat doadján čoarbbealdávtti.

### **Delir-dikšu (fákka seahkáneapmi)**

Delir lea seahkáneapmi ja dábalaš kombinašuvdna go doad já čoarbbealdávtti, mii earret eará sáhttá rievdat kognitiiva váddun (deme-ansan). Deliras leat buorit prognosat go dan fuobmá ja dálkkoda jođanit. Coarbbealdáktedoddjoma oktavuođas sáhttá guhkes vuordináigi čuohpaheami dáfus mielddisbuktit ahte delir-riska lassána. Delira sáhttá muhtun muddui eastadit buriin golggusdáisiin, dohkálaš biebmodoal-lostáhtusiin, buriin bávčcaseastademiin ja buriin divššuin. Jus pasieanttas leat delir-dávdamearkkat go čálihuvvo olggos, de lea dehálaš ahte boahtte lađas dikšogollosis oažju buriid dieđuid ja čielga ávžžuhusaid viidáset čuovvoleami birra.



Olu geahčuin gávnahii Fylkkamánni ahte väilot journálanođat delir-váttuid birra, maiddái dain oktavuođain gos pasieantageavllit čájehit ahte leat addojuvvon dálkasat dán váttu vuostá. Ledje ovdamearkkat ahte journálain ledje čilgejuvvon dávdamearkkat easkaágán delirii, muhto väilo dieđut viidáset guorahalla dahje divššu birra. Olggosčálihannotáhtain ledje maid unnán dieđut dán birra. Dákkár gávndosat addet geahčováldái liibba jeerrat lea go dearvvašvuodadoaimmahagai beare unnán fokus delirii, nu go systemáhtalaš identifiseren ja čuovvoleapmi.

### **Biebmodoallostáhtusa kárten ja čuovvoleapmi**

Danne go váilebiebman dávjá dagaha ahte váttisuodat ja infekšuvnnat lassánit, de ferte álo árvvoštallat lea go pasieanttas váilebiebmanváddu ovdal čuohpaheami. Gehppes rumaš lasiha maiddái smávvaenergijoadjin-riskka

Golbma geahčus njealji geahčus čájehii journálaguorahallan váilevaš dokumentašuvnna biebmodoalu ja doaibmabijuid birra. Nu eai sirdojuvvon ge dehálaš dieđut boahtte dikšolađdasii ge. Dát gávndosat bohcidahtte vuorjašuvvama das ahte lea go pasieanttaid čuovvoleapmi biebmodoalu dáfus dohkálaš.

### **Čoahkkáigeassu/čuovvoleapmi**

Doppe gos Fylkkamánni gávnahii váilevaš journáladeavdimi, bivdojuvvoyedje dearvvašvuodadoaimmahagat guorahallat iežaset doaimmas ahte lea go journálajuolggadusa rihkkun mearkan dasa ahte sin doaibma lea lága vuostá. Májgas doaimmahagain leat dieđihan ahte doaibma duođai lei váilevaš. Ii okta ge geahču loahpahuvvo ovdal go doaimmahagat leat álggahan dárbbašlaš doaibmabijuid mat sihkarastet ahte geahnohis vuorrásat geat leat doadján čoarbbealdávtti ožžot dohkálaš divššu.



## Vajálduhttá go suohkan **mánáid ja nuoraid** go deaivvada **bearrašiiguiin geain** leat ekonomalaš váttisvuodat?

Olbmot geat ohcet ekonomalaš doarjaga leat šaddan váttis ekonomalaš dillái juogo fáhkkestaga dahje oanehit dahje guhkit áigodagaid. Jus ohccis lea fuolahusovddasvástádus mánáide, de lea dilli liige hástaleaddji - erenoamážit mánáide. Oððaset dutkan mánáid hearkivuoða birra bearrašiin geain leat ekonomalaš váttisvuodat, lea mielddisbuktán eambbo fágalas ja politikhkalaš dihtomielalašvuoda mánáid dárbbuid birra.

### **Kártejuvvorjot go mánáid dárb-but ja árvvoštallojuvvorjot go oktagaslaččat, go ekonomalaš doarjaochcamat giedðhallojuvvorjot?**

Sosiála bálvalusaid riikkaviidosaš geahčus NAV:s iske riikka fylkkamánnit movt suohkanat giedðahallet ekonomalaš doarjaochcamiid olbmuin geain lea fuolahusovddasvástádus mánáide. Fylkkamánnit gávnnahedje láhkarihkkumiid 55 suohkanis dan 65 suohkanis gos geahču čadahuvvui. Lei dábálaš gávnus ahte suohkanat eai sihkarastán ahte ohcci dilli fuolheaddjin kártejuvvui dohkálaš vugiin. Mánáid ja nuoraid eallindilli ja dárb-but eai iskojuvvon aktiivvalaččat ja systemáhtalaččat.

Nav:s lea suohkanis láhkavuđot geatnegasvuhta kártet čuohcá go heittot ekonomijja mánáid ja nuoraid vejolašvuodaide oažžut oadjebas ja aktiivvalaš bajásšaddama seamma lágje go seamma ahkásáččat. Lágas leat gáibádusat das ahte kárten, árvvoštallamat ja čovdosat galget leat heivehuvvon ovttaskas doarjaochci dillái ja dárbbuide.

Geahču čadahuvvui systemarevišuvdnan. Dát mearkkaša ahte fylkkamánnit isket leat go suohkanis systemáhtalaš ortnegat mat sihkkarastet ahte bálvalusgeavaheaddjít ožžot oadjebas ja buriid rávvagiid mat čuvvot láhkagáibádusaid. Guovddázis iskkadeamis lea iskat sihkkarastá go suohkana jodihangoddi ahte miel-

bargiin lea oktasaš ipmárdus das mii lea dohkálaš doaibma, ja ožžot go sii dárbbbašlaš oahpahusa ja bagadallama. Fylkkamánnit gehččet maiddái bargá go jodihangoddi systemáhtalaččat eastadir unohis ja kritikhkalaš boasttuvuodaid bálvalusas, ja váldet go oahpa dain boasttuvuodain mat dáhpáhvvet.

### **Váilevaš kárten mánáid eallindili ja dárbbuid dáfus**

Eanas suohkaniin dán geahčus lei kártenproseassa soaittahagaid mielede ja unnán systemáhtalaš. Sii eai lean čilgen makkár dieđut sáhttet leat áigeguovdilat ja maid álo galgá háhkat kártemis. Mielbargiin ii lean oktasaš ipmárdus das makkár dieđuid galget viežżat mánáid fuolahusovddasvástádusa birra ja mánáid dárbbuid ja eallindili birra. Ii ge sis lean oktasaš ipmárdus das movt kárten galggai čadahuvvot. Eanas suohkaniin ledje dieđut ráddjejuvvon dasa ahte galle máná ohccis leat ja guđe agis. Moatti suohkanis kártejedje álo mánáid dárbbuid biktaşıidda, skuovaide ja rusttegiidda, leat go sis dihorrusttegat skulabargguide, lea go sis vejolašvuhta oassálastit iešguđetge astoáiggedoaimmain ja lea go orrundilli oadjebas ja buorre.

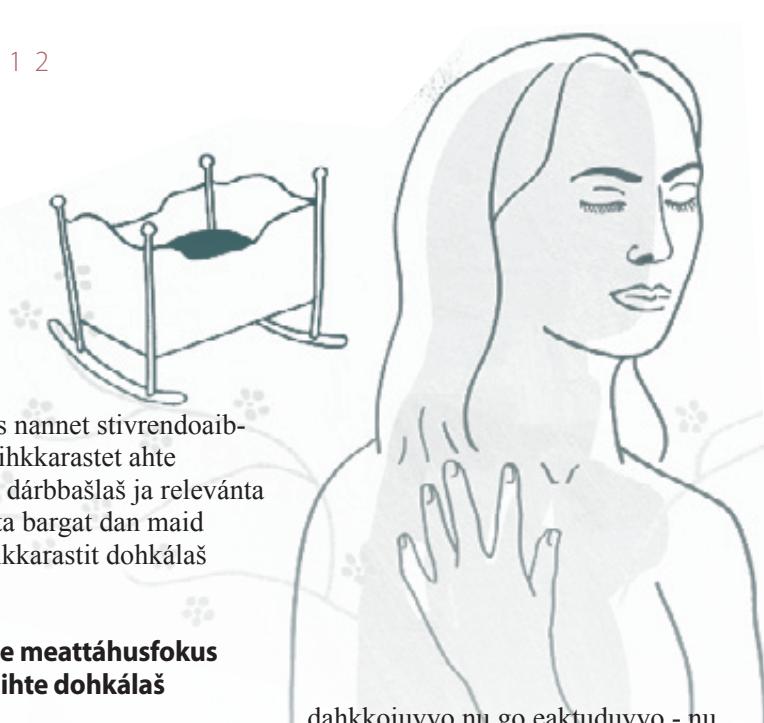
Olu suohkanat leat beare passiivat kártenproseassas. Ii leat dábálaš doaibma aktiivvalaččat ohcalit dieđuid, ja dávjá leit ohcciid duohken addit dieđuid. Olu suohkaniin ii lean dábálaš ságastallat ohcciiguin ii kantuvrras ii ge ruovtu-galledemiid olis. Dáin oktavuodain čuovvu suohkan dušše dan čálalaš ohcama. Máŋgga suohkanis ii leat fásta dáhpi muitalit makkár láhkavuđot vuogatvuodat ohcciin leat Sosiála bálvalusaid lága vuodul Nav:s ja masa sii sáhttet ohcat ekonomalaš doarjaga. Jus ovdalaččas dovdet ohcci kantuvrras, de eai álo vižžojuvvon oðđa ja oðastuvvun dieđut ohcci dili birra.



### **Eavttuid mielede árvvoštallan**

Go leat nu stuora váilevašvuodat suohkaniid kártenproseassa stivremis, de lea ágga eahpidit čuvvot go oktagaslaš árvvoštallamat láhkagáibádusaid.

Eanas suohkaniin gos geahču čadahuvvui, ledje ohcciid dárbbuid, doarjjahámi ja doarjjameari sturrodaga árvvoštallamat standardiserejuvvon ja



eavttuid mielde. Ii báljo okta ge suohkan sáhttán duodaštít ahte sii árvvoštallet ovttaskas ohcci ohcama oppalačcat ja konkrechtalačcat - ležjet dál vuosttaš geardde ohcane ekonomalaš doarjaga dahje ležjet go ovdal ohcan.

Dán lágan váilevašvuodaid bálvalus-doaimmaheamis sáhttet suohkanat ieža gávnahit jus sis leat stivren- ja bearráigeahčodoaimmat maid vuodul guorahallet iežaset doaimma. Lei goitge eanas háviid nu ahte eanetlogus eai lean ortnegat das movt systemáhtalačcat sáhttet fuolahit ja gozihit ahte leat čuvvon láhkagáibádu-said. Muhtun suohkaniin ledje ortnegat gos jodiheaddjis dahje mielbargis lei ovddasvástádus gozihit mearrádu-said dahje čadahit dárkkistaniskamiid. Vaikko sis ledje dákkár bearráigeahččanrutiinnat, de eai fuomášan daid váilevaš árvvoštallamiid.

### **Doarvái buorre gelbbolašvuodastivren sihkkarastit dohkálaš doaimma?**

Olu suohkanat mat ledje mielde geahčus, eai bargan plána mielde ja systemáhtalačcat gelbbolašvuodahuksemiin ja mielbar-giid bagadallamiin. Oallugin ledje oktasaš deaivvadeamit vahkkosačcat, muhto dát geavahuvvojedje dušše muhtun hárve háve digaštallat ovttaskas áššiid ja fágalaš hástalusaid, addit bargoustit- ja jodiheaddjivudot bagadallama dahje sihkkarastit oktasaš láhkaipmárdusa.

Go galgá dustet ohcciid geat rahčet ekonomalačcat ja eará eallinsurggiin, de gábiduvvo ahte Nav-bagadalliin lea áigi ja gelbbolašvuohita. Sii fertejit dovdat ohcci láhkavudot vuogatvuodaid ja gáibádusa mat leat lágas ohcama giedahallama birra. Ságastallamiid bokte ohcciigui galget sii máhttit gávnahit vuodul čovdosiidda mat sáhttet veahkehit ohcci ja sin bearraša. Suohkanis lea

ovddasvástádus nannet stivrendoaib-mabijuid mat sihkkarastet ahte mielbargiin lea dárbašlaš ja relevánta gelbbolašvuohita bargat dan maid galget ja nu sihkkarastit dohkálaš doaimma.

### **Doarvái buorre meattáhusfokus sihkkarastin dihte dohkálaš doaimma?**

Dehálaš elemeanta jodihangotti systemáhtalaš barggus sihkkarastit dohkálaš bálvalusfálaldaga ja buori-deami doaimmas, lea ahte gávdno nanu vuogádat meattáhusdiediheami ja -dustema dáfus. Dát mieldisbuktá ahte mielbargit fertejit sáhttet dieđihit ásahusa jodihangoddái iešguđetlágan unohis ja kritihkalaš boasttuvuodaid ja meaddimiid birra bálvalusas. Jus dákkár vuogádat galgá sáhttet doaib-mat, de fertejit mielbargit diehtit maid sii galget dieđihit meattáhussan ja movt galget dieđihit. Jodihangoddi ferte duollet dálle guorahallat diedáhusaid ja árvvoštallat lea go dárbu rievdadit rutinnaid ja doaimma. Ii báljo ovttage suohkanis mii lei mielde geahčus, lean doaibmi ortnegat meattáhusdiediheami dáfus. Muhtun suohkanat ledje álggahan dakkáriid, muhto mielbargit eai álo diehtán makkár meattáhusat galget dieđihuvvot dahje movt.

### **Stáhta dearvvašvuodageahču oppalaš árvvoštallan**

Oppalačcat leat dán geahču logut hui vuorjavačcat. 85 % geahčuin gávnahedje fylkkamánnit duođalaš váilevašvuodaid das movt suohkanat stivrejtit mánáid dili ja dárbbuid kártema ekonomalaš doarjjaohcamiid oktavuođas. Dárkilis kárten gos ohcci ieš lea aktiivvalačcat leamaš mielde addime dieđuid iežas dili birra, lea eaktun dasa ahte oktagaslaš árvvoštallan ohcama juolludeami ja viiodaga birra šaddá dohkálaš. Ii galgga leat soaittahagaid ja ovttaskas mielbargi barggu duohken ahte dát

dahkkojuvvo nu go eaktuduvvo - nu go fylkkamánnit gávnahedje eanas suohkaniin. Cáollojuvvon doaibmačilgehusat, systemáhtalaš gelbbolašvuodahuksen ja bistevaš buoridanbargu galgá sihkkarastit ahte juohke ohcan juohke ohccis giedahallojuvvo dohkálaš vugiin juohke háve.

Ovttaskas olmmoš sáhttá dovdat fámohisvuoda ja heabu go ohcá ekonomalaš doarjaga. Ohcci sáhttá váivahuvvat iežas dili geažil ja ballat hilgojuvvot. Dán ferte suohkan váldit duođas ja fuolahit ahte mielbargiin leat dárbašlaš rámmaeavttut ja gelbbolašvuohita čoavdit doaimmaid nu go eaktudit.

Nav sosiála bálvalusaid riikkaviidosaš geahčus 2010:s čujuhedje fylkkamánnit láhkarihkumiid 9 suohkanis 10 suohkanis. Maiddái dalle lei dehá-leamos gávnus ahte leat duođalaš váilevašvuodat ohcci dili kártemis. Lea ágga sáddet garra ávžžuhusa buot riikka suohkaniidda ahte geavahit geahčoraporttaid systemáhtalačcat guorahallama ja reflekšuvnna vuodđun das ahte čuovvu go doaibma láhkagáibádusa.

# Bággejuvvon dearvvašvuodaveahkki buhcciidruovttuin

Muhtumin ferte bágget pasieanttaid vuostáiváldit dárbbashašlaš dearvvašvuodaveahki ja eastadit duoðalaš dearvvašvuodavahágiid. Dákkár oktavuodain fertejít bargit leat vissásat das ahte dárbbashašlaš árvvoštallamat leat čáðahuvvon, ja ahte eavttut čáðahit bággera leat sajis.

2009 rájes leat pasieanta- ja geavaheaddjivuoigatvuodálaga 4A-kapihtalis leamaš mearrádusat dearvvašvuodaveahki birra pasieanttaide geat vuosttaldit oažumis veahki, vaikko eai ipmir dan váikkhusaid (váílu miedihangelbbolašvuota). Addit dearvvašvuodaveahki olbmuide geat vuosttaldit oažumis veahki, lea duoðalaš rihkkun sin iešmearridanvuogatvuoda ektui. Danne leat ásahuvvon riektesihkarvuodádhkádusat main leat garra eavttut bággejuvvon dearvvašvuodaveahki addima hárrái, ja erenoamáš ášsegiedahallan- ja mearrádusrievdadannjuolggadusat mat galget eastadit ja ráddjet bággera. Eaktodáhtolaš ja luohttámušovddideaddji doaibmabijut galget geahčaluvvot ovdal go bággejuvvon dearvvašvuodaveahkki addo.

- 2011:s ja 2012:s iskkai Dearvvašvuodageahču fuolahit go suohkanat ahte addojuvvo dárbbashašlaš dearvvašvuodaveahkki pasieanttaide geat vuosttaldit oažumis dearvvašvuodaveahki, almmá bággera haga dakko gokko lea vejolaš. Geahču lea iskan fuolahit go suohkanat ahte buhcciidruovttut:
- fuomášit pasieanttaid geat eai háliit dearvvašvuodaveahki ja árvvoštallet miedihangelbbolašvuoda
  - oaibmabijuid ovdal go dearvvašvuodaveahkki čáðahuvvo bákkui
  - čáðahit dearvvašvuodafágalaš árvvoštallamiid das ahte sáhttá go dearvvašvuodaveahkki čáðahuvvot bággeriin

Geahčoeiseválddit leat leamaš 101 suohkanis. Čáðahuvvojedje 48 geahču 2011:s ja 53 geahču 2012:s:

- 88 suohkanis 101 suohkanis gávnahnahuvvojedje láhkarihkkumat
- Čujuhuvvojedje veaháš unnit láhkarihkkumat 2012:s go 2011:s:
- sullii 85 % iskojuvvon suohkaniin gávnahnahuvvojedje láhkarihkkumat 2012:s
- sullii 90 % iskojuvvon suohkaniin gávnahnahuvvojedje láhkarihkkumat 2011:s.

Geahču čájeha ahte bargiin dávjá ii leat doarvái máhttua fuobmáti ja oaidnit diliid goas pasieanttain váílu miedihangelbbolašvuota ja vuosttaldit veahki. Čájehuvvo maiddái ahte bággen geavahuvvo oalle olu almmá eavttuid ja bággejuvvon dearvvašvuodaveahki mearrádusaid árvvoštallama haga. Vaikko leat leamaš oahpahusdoaimmat dán suorggis majemus jagiid, de čájeha geahču ahte bargiin ain váílu máhttua njuolggadusaid birra. Dát guoská maiddái máhttua das makkár vejolašvuodat leat geavahit bággera go lea dárbu eastadit duoðalaš

dearvvašvuodavahágiid. Buorre fuomášupmi geahčus lea ahte olu bargit leat dihtomielalačcat ja hárjánan geahčcaladdat iešguđetge čovdosiid ja doaibmabijuid garvin dihte bággera. Buoret dokumentašuvdna ja máhttojuogade-apmi ja -sirdin bargiid gaskka das makkár doaibmabijut leat geahčaluvvont, ja movt dat doibmet pasieanttaide, sáhtáše veahkkin unnidit bággera geavaheami.

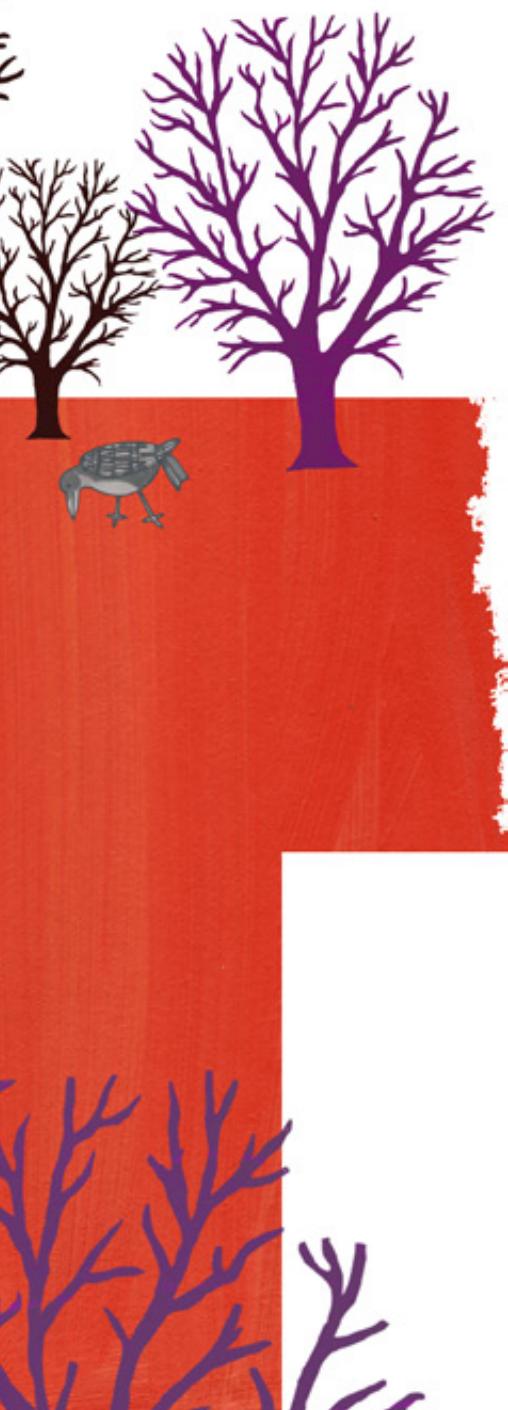
Bággejuvvon dearvvašvuodaveahkki lea erenoamáš hearkkes suorgi danne go árvvoštallamiid ja mearrádusaid váíkuhusain sáhttá leat stuora mearkkašupmi ovttaskas olbmui. Boasttu mearrádusat sáhttet dagahit ahte bargit čáðahit bággejuvvon dearvvašvuodaveahki almmá mak-kárge vuodu haga, dahje ahte pasieanta geas váílu miedihangelbbolašvuota ii oaččo dárbbashašlaš dearvvašvuodaveahki. Jodiheaddjít sáhttet unniidit vára go fuolahit ahte bargit leat ráhkkanan ja ahte sis lea doarvái máhttua dustet iešguđetlágan dilálašvuodaid.

Láhkarihkkumat mat leat čujuhuvvon dán geahčus čájehit ahte lea stuora meaddinvárra. Geahču gávdnosat leat čoahkkáigessojuvvon ja ovdanbuktojuvvon sierra rapportas Suohkanat gos lea leamaš geahču ja gos lea duoðaštvuvvon láhkarihkkun, fertejít njulget diliid. Dearvvašvuodageahču ávžžuha suohkaniid gos ii leat leamaš geahču váldit oahpa láhkarihkkumiin. Buohkat berrejít guorahallat iežaset bálvalusaid ja árvvoštallat movt dilit leat iežas suohkanis. Dán geahču bohtosat sáhttet geavahuvvot ávkin árvvoštallat riskasurggiid ja makkár beliid sáhttá buoridit iežas doaimmas.



## «Boahtte mánna» – movt hoavda sáhttá rievadait **dili!**

Stuora eanetlohku dain suohkaniin gos lea čađahuvvon geahčču, eai sihkkarastte iežaset bálvalusaid nu ahte mánát ožzot daid iskkademiid ja veahkkedoaimmaid evaluerema maid sis lea vuogatvuohta oažžut. Riikkaviidosaš geahčču suohkana mánáidsuodjalusbálvalusain 2012:s duođašta gávdnosiid dan seamma geahčus ovddit jagi. Leat go geahččoeiseválddiin eahpegovtolaš gáibádusat? Lea go vejolaš deavdit buot gáibádusaid praktikhalaš árgabeaivvis? Lea go ávki jus hoavda čađaha mívssolaš rievdađami boahtte máná ektui?



Geahčču suohkaniid veahkkedoaimmaid iskan- ja evaluerenbargguin mánáid dáfus geat orrot ruovttus 2011:s čájehii ahte ledje láhkarihkumat dahje buoridansuorggit 40 suohkanis oktiibuot 44 suohkanis. Seamma geahču vástideaddji logut 2012:s čájehit ahte leat láhkarihkumat dahje buoridansuorggit 47 suohkanis 55 suohkanis. Goappašat jagiid leat iskan ja árvvoštallan movt mánáidsuodjalus stivre ja bearráigeahčá bálvalusaid, ja movt dat fuolaha mánáid rievtti mielmearrideapmái.

### Soaittáhagat stivrejít

Gávdnosat geahčus čájehit ahte bálvalusaid stivrejumis ja čádaheamis leat olu meaddirimat. Vaikko leat ge dihto čálalaš ruttiinnat, de olu oktavuođain ii leat okta ge gii fuolaha ahte olbmot dovdet ja čuvvot daid. Olu suohkaniin ii leat systemáhtalaš lähkoneapmi dasa movt iskat máná dili majjel go lea boahtán vuorjašuvvandiedáhus. Dát dagaha ahte mánáid dilli guorahallojuvvo soaittáhagaid mielde ja iešguđetge lágje, dávjá dan duohken mii ovttaskas ášsemeannudeaddji mielas lea govtolaš guđege ášsis. Dát sáhttá dagahit boasttu fokusa ášsis ja boasttu konklušuvnna. Mánáa gii oažžu veahkkedoaimmaid mánáidsuodjalusbálvalusas, ovdamearkka dihte doarjjaolbmo dahje galledanruovttu, dávjá ii oačo dáid doaibmabijuid evaluerejuvvot. Mánáidsuodjalusbálvalus ii gávnnaat lea go doaibmabijuin ávki, galget go loahpahuvvot, rievdađuvvot dahje galget go álggahuvvot eará doaibmabijut mat buorebut sáhttet veahkehit máná.

Fylkkamánnit čilgejít geahččoraporttain ahte dávjá vailu dokumentašuvdna ášsi dieđuid ja doaimmaid birra. Go ášsemeannudeaddji lotnahuvvá, de lea veajemeahttun oaidnit mii lea dáhpáhuvvan ášsis, maid mánáidsuodjalusbálvalus lea gávnahan ja mii lea mánáidsuodjalusfágalaš árvvoštallan. Ságastallamat mánáiguin olu háviid eai leat dokumenterejuvpon. Dát guoská sihke dasa ahte lea go leamaš ságastallan, mii das lea boahtan ovdan ja movt ášsemeannudeaddji lea árvvoštallan sisdoalu. Mánáid geat, go rávásnuvvet, hálidot oaidnit mánáidsuodjalusa árvvoštallamiid, gávdnet olu oktavuođain hui unnán dieđuid.

### Máná riekti mielmearrideapmái

Máná riekti váldojuvvot vuhtii lea vuodđoprinsihppa ja gusto buot diliin mat gusket mánna. Geahčču čájehii ahte lea soaittáhagaid duohken ahte hupmet go mánain vai eai. Dát guoskkai iskkadandássái, ja vel dávjibut evaluerendássái. Lea hui duođalaš ahte olu suohkanat eai gozit dán rievtti mielmearrideapmái. Mánna lea iežas eallima váldopersovdna ja sáhttá addit dieđuid mat mearridit olles dili.

### Fuolahisvuohta beassá jotkojuvvot

Sihke 2011:s ja 2012:s fuomášedje fylkkamánnit geahču oktavuođas ovttaskas ášsiid gos lei ballu ahte mánát elle duođalaš fuolahisvuodas. Muhtun ášshit eai lean gárvásit iskojuvvon ja earát eai lean iskojuvvon obanassiige, nu ahte ii lean árvvoštallojuvvon ja konkluderejuvpon lea go dárbu doaibmabijuide. Muhtun ášsiin lei duođalaš ballu veahkaválddálašvuodas ja rohcošeemis. Fylkkamánnit guorahallet ja čuvvot dárkilit dákkár ášsiid vai suohkanat sáhttet addit mánáide daid bálvalusaid maid dárbašit ja maid sis lea vuogatvuohta oažžut.





### Jođihangotti rolla

Geahčeu lea oaidnán movt mánáid-suodjalusbálvalus pláne, goziha ja njulge iežas bálvalusaïd mánáide ja bearrašiidda. Dát stivren- ja gozihandaibma lea doaimma

siskkáldasgeahču váimmus.

Siskkáldasgeahču galgá sihkkarastit ahte bálvalusat čadahuvvojat plánaid mielde, systemáhtalaččat ja nu movt mánáï lea buoremus. Lea jođihangotti ovddasvástádus fuolahit ahte dahkkojuvvo nu. Ii galgga leat soaittáhagaid mielde ja ovttaskas ášsemeannudeaddji duohken movt bálvalusat čadahuvvojat, ja čadahuvvojat go obanassiige. Dat galget čadahuvvot dakkár vuogi mielde maid bajimus jođiheaddji lea ovdddian ja stivren, ja galgá leat doarvái bures implementerejuvvon gitta manjemuš bargi dássái.

Mánáidsuodjalusbálvalusas galgá leat oktasaš máhttu ja dihtomielalašvuhta das movt iskkadeapmi galgá čadahuvvojat. Buohkat geat čadahit iskkadeami galget diehtit makkár oasit das galget leat mielde ja movt dat galgá čadahuvvot, dahje makkár molssaevttolaš čadahanvuogit gávdno-jit. Lea jođihangotti ovddasvástádus fuolahit ahte bargit dovdet ja máhttet dákkár rutiinnaid. Lea maiddái sin

ovddasvástádus gozihit ahte rutiinnat čuvvojuvvojat ja vejolaččat njulget doaimma jus fuomášit boasttuvuoðaid. Lea jođihangotti ovddasvástádus fuolahit ahte buot mánát besset mielde váikkuhit go sin veahkkedoaibma galgá evaluerejuvvojat. Sii fertejít sihkkarastit ahte buot bargit dovdet geatnegasvuoda guldalit máná oaivila. Sii fertejít bearráigeahččat áššiin ahte mánáiguin lea ságastallojuvvojat, ja fertejít njulget áššemeannudeddjiid bargovuogi jus dat ii leat dahkkojuvvojat.

### Sáhttá go hoavda buoridit dili?

Geahčoeiseválddit leat konfronterejuvvojat čuovvovaš cealkámúšain: “— go measta buot geahčobáikkiin gávnahnahuvvojat láhkarihkkumat, de ii leat geahčobáikkiin dat siva, muhto geahčus!”

Leat go geahčoeiseválddiin eahpegovttolaš ja veajjemeahttu gáibádusat? Geahčus eai biddjo eará gáibádusat go dat mat čuvvot lágain ja njuolggadusain. Dáid gáibádusatid ii leat veajjemeahttu doallat. Mii leat leamaš geahčus suohkaniin mat leat deavdán buot gáibádusatid maid mii leat iskan. Mii oaivvildit ahte hoavdas sáhttá leat stuora mearkkašupmi. Suohkaniin gos eai leat gávnahnahuvvojat láhkarihkkumat, leat mii deaivvadan ángiris ja dihtomielalaš jođiheddiinguin buot dásiin. Leat jođiheaddjít geat jođihit mánáidsuodjalusoaimma almmá vuorddikeahattá odđa guorahallanmetodaíd, geain eai soaitte leat odđaseamos kártenreaiđđut eai ge soaitte sádden buot mielbargiid erenoamáš kurssaise. Leat jođiheaddjít geat dovdet iežaset doaimma. Juohke beaivvi.

Dáin jođiheddiin lea systemáhtalaš lahkonanvuohki jođiheaddjidoaimmaide ja sis leat fásta rutiinnat ja prosedyrat das movt bargut galget čadahuvvojat. Iskkade-miid ja evaluerenáššiid mannolat dárkkistuvvo einnostahtti vugiin jođiheaddji, teamjođiheaddji dahje muhtun eará bealis. Áššit iskojuvvojat šihttojuvvojat vuodu mielde sisdoalu ja kvalitehta dáfus. Leat go muitán hupmat mánáiguin? Buot bargit dihtet gos sáhttet ohcalit rávvagiid ja bagadallama lea hástalusat, ja dollojuvvojat jeavddalaš digaštallančoahkkimat. Jođiheaddji diehtá makkár oahpahusa bargit leat ožzon ja čuovvua mielde ahte fállojuvvo oahpahus fágalaš gáibádusaíd, láhkarievdadusaíd ja eará áššiid dáfus. Go fuomášuvvojat boasttuvuođat, de dieđihuvvojat spiehkastagat; - boasttuvuođat válđojuvvojat ovdan bargiidčoahkkimiin ja rutiinnat rievdaduvvojat. Boahtte mánna Jođihangoddi ferte bidjat johtui rievdademiid ja buoridemiid. Jođiheaddjis lea ovddasvástádus válđit oahpa boasttuvuođain ja sus lea válđi čadahit rievdademiid. Rievdademiid main leat njuolggo váikkahuusat boahtte mánáï gean mánáidsuodjalus galgá iskat fuolahusa dáfus. Jus ášsemeannudeaddji diehtá maid iskkadeapmi galgá sistisdoallat, makkár árvvoštallamiid son galgá dahkat, ja lea oadjebas das ahte son oažju doarvái buori bagadallama barggadettiin, de lea stuora vejolašvuhta ahte ”boahtte mánna” oažju buori árvvoštallama dili ja veahkkedárbbuid dáfus. ”Boahtte mánna” lea mánáidsuodjalusbálvalusa deháleamos bargu. ”Boahtte mánna” galgá oažžut sihkkarastojuvvojat bálvalusaïd mat čuvvot mánáidsuodjaluslága ulbmila; ”dárbašlaš veahki ja fuolahusa rievttes áigái”.